

Original Article

महिला बचत गटाच्या माध्यमातून महिला सक्षमीकरण

प्रा. वाघमोडे अमोल पुंडलिक

अर्थशास्त्र विभाग, छत्रपती शिवाजी कला व वाणिज्य रात्र महाविद्यालय, सोलापूर

Manuscript ID:

सारांश

JRD -2026-180623

ISSN: 2230-9578

Volume 18

Issue 6(A)

Pp 103-106

June - 2026

Submitted: 10 May 2026

Revised: 20 May 2026

Accepted: 10 June 2026

Published: 30 June 2026

सध्या भारतात शासकीय पातळीवर महाराष्ट्र राज्याने महिलांचे संरक्षण व सक्षमीकरणासाठी अनेक नवीन योजना सुरू करण्यास पुढाकार घेतला असल्याचे दिसून येते. यामध्ये सुकन्या योजना अंतर्गत स्त्रीभूषण हत्या रोखणे मुलींच्या शिक्षणाची सोय करणे त्यांचे आरोग्य सुधारणे बालविवाह रोखणे मुलींच्या भविष्यासाठी आर्थिक तरतूद करणे मुलींच्या जन्मा- बाबत सकारात्मक विचार रुजवणे आणि वाढवणे महिलांना आर्थिक सक्षम करणे अशा व्यापक दृष्टिकोनातून ह्या योजना राबवल्या जात आहेत. या योजनेअंतर्गत दारिद्र्य रेपेखालील कुटुंब मुलींच्या जन्मानंतर एका वर्षाच्या आत तिच्या नावे 21 हजार दोनशे रुपये गुंतवणत येणार असून 18 वर्षांनंतर त्या मुलीला एक लाख रुपये देण्यात येणार आहे. एकंदरीत सर्व शासकीय योजनेच्या माध्यमातून व महिला बचत गटाच्या माध्यमातून महिला सक्षमीकरण बरोबरच महिलांना बचतीची गुंतवणुकीची, उद्योग निर्मितीची सवय लागण्यास मदत झाली आहे. त्याचबरोबर महिला आर्थिक दृष्ट्या सक्षम होण्यासाठी लाडकी बहीण योजना, सुकन्या समृद्धी योजना, लखपती योजना अशा अनेक योजना सरकारमार्फत राबवले जात आहेत. यामुळे महिला आर्थिक दृष्ट्या सक्षम होण्यास महिला बचत गटांचा व सरकारच्या महिला व बालविकास विभागाच्या विविध योजनेचा मोठा सहभाग आहे. या सर्व योजनेच्या माध्यमातून महिला सक्षमीकरणाला मोठ्या प्रमाणावर मिळत आहे.

प्रस्तावना

कोणत्याही अर्थव्यवस्थेच्या शाश्वत आणि सर्वसमावेशक विकासात महिलांचा सहभाग अत्यंत महत्वाचा मानला जातो. मात्र, ऐतिहासिकदृष्ट्या सामाजिक आणि आर्थिक चौकटीत महिलांना मिळालेल्या दुय्यम स्थानामुळे त्यांच्या सक्षमीकरणाचा प्रश्न सातत्याने ऐरणीवर राहिला आहे. या वागणुकीपासून महिलांचे संरक्षण करण्यासाठी कालांतराने बांगलादेश सारख्या अविकसित देशातून महिला बचत गटाची संकल्पना उदयास आली. ती संकल्पना नोबेल पारितोषिक विजेते डॉक्टर मोहम्मद युनूस यांनी 1983 मध्ये बांगलादेशातील चितगाव येथे सुरू केले. कालांतराने 1991 च्या सुमारास ही भारतामध्ये महिला बचत गट स्थापनेस सुरुवात झाली. व 21 व्या शतकामध्ये भारत सरकारने 2009 हे वर्ष महिला सबलीकरण वर्ष म्हणून जाहीर केले. त्या माध्यमातून जीवनात प्रत्येक क्षेत्रात असलेल्या स्त्रियांचे दुय्यम स्थान संपुष्टात आणून स्त्री-पुरुष समानता प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न आज महिला बचत गटाच्या माध्यमातून सरकार मार्फत चालवला जात आहे. महिला बचत गटाने देशांमध्ये विशेषतः ग्रामीण भागातील महिलांमध्ये आर्थिक उन्नती बरोबर कौशल्य कौटुंबिक स्थैर्य निर्माण झाले आहे. महिला बचत गटामुळे महिला स्वतः सोबत कुटुंबालाही सक्षम बनवून इतरांनाही मदत करत आहेत. महिलांना या माध्यमातून आर्थिक व्यवहार कसे करावे याचीही ज्ञान मिळत आहे. या माध्यमातून महिलांच्या बचतीचे प्रमाण वाढले गेले आहे. महिलांना स्वतःचे हक्क क्षमता ओळखण्यास मदत झाली आहे. महिला बचत गटाच्या प्रगतीसाठी भारतामध्ये नाबार्ड बँक, स्थानिक ग्रामीण बँका, महिला आर्थिक विकास महामंडळ यांच्या मदतीने महिलांना उद्योग निर्मितीसाठी अल्प व दीर्घ मुदतीचा कर्ज पुरवठा केला जातो. त्या माध्यमातून त्या महिला बचत गटांनी उद्योग निर्मितीचे प्रशिक्षण घेतले आहे, त्यांना उद्योग उभारण्यास सरकारमार्फत सहकार्य केले जाते ते जे उद्योग उभा केले आहेत.

Quick Response Code:

Website:

<https://jrdrvb.org/>

DOI:

10.5281/zenodo.21636542

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) Public License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work noncommercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

Address for correspondence:

प्रा. वाघमोडे अमोल पुंडलिक अर्थशास्त्र विभाग, छत्रपती शिवाजी कला व वाणिज्य रात्र महाविद्यालय, सोलापूर

How to cite this article:

वाघमोडे, अमोल. पुंडलिक. (2026). महिला बचत गटाच्या माध्यमातून महिला सक्षमीकरण. Journal of Research and Development, 18(6(A)), 103–106. <https://doi.org/10.5281/zenodo.21636542>

त्या गटाला व्यवस्थापन, उत्पादन, वितरण याविषयी सहकार्य व मार्गदर्शन प्रशिक्षण दिले जाते. त्याचबरोबर महिला बचत गटाने निर्माण केलेल्या वस्तू बाजारपेठेमध्ये विकण्यासाठी सरकारमार्फत प्रत्यक्ष शहरांमध्ये मॉल बांधले जात आहे. त्याचबरोबर मेळावे, उत्सव, कार्यक्रम सरकारकडून महिला सक्षमीकरणासाठी राबवली जात आहेत. या माध्यमातून महिलांचा आर्थिक विकासाबरोबरच शारीरिक व मानसिक विकासाचा चालना मिळत आहे.

महिला बचत गट म्हणजे काय?

1. सर्वसाधारण 15 ते 20 महिलांचा अनौपचारिक समूह म्हणजे महिला बचत गट
2. प्रत्येक सभासद समान रक्कम ठराविक बचत म्हणून एकत्र करतो व त्याचा उपयोग सभासदांना आर्थिक गरज भागवण्यासाठी व्यापार बँकेसारखा करतात.
3. निश्चित स्वरूपाची उद्दिष्ट घेऊन व इच्छेने एकत्र आलेल्या महिलांचा समूह म्हणजे बचत गट
4. एकच कारणासाठी गटातील लोकांच्या उन्नती विकास व फायद्यासाठी एकत्रित आलेला महिलांचा समूह म्हणजे महिला बचत गट

महिला बचत गटांना मदत करणाऱ्या शासनाच्या विविध शासकीय संस्था

1. राष्ट्रीय कृषी आणि ग्रामीण विकास बँक (नाबाई):-

नाबाई बँकेची स्थापना 12 जुलै 1982 रोजी झाले असून या बँकेचा उद्देश ग्रामीण भागातील लघु उद्योग कुटीर उद्योग कृषी उद्योग त्याचबरोबर स्वयंसहायता बचत गट यांना कर्ज पुरवठा करण्यासाठी झाली आहे. त्याप्रमाणे बचत गटाच्या माध्यमातून महिलांनी उत्पादित केलेला मालाला बाजारपेठ मिळवून देण्यासाठी जिल्ह्याच्या तसेच मोठ्या शहराच्या ठिकाणी उत्पादित मालाचे प्रदर्शन भरून महिलांना आर्थिक मदत करून देते.

2. महिला आर्थिक विकास महामंडळ मर्यादित (माविम):-

या संस्थेची स्थापना 24 फेब्रुवारी 1975 रोजी झाली ही संस्था ग्रामीण भागात तसेच शहरी भागात महिलांचे बचत गट स्थापन करते. बचत गटातील महिलांना स्वयंरोजगारासाठी सुवर्ण जयंती ग्राम स्वयंरोजगार योजना, सुवर्ण जयंती शहरी रोजगार योजना, कामधेनु योजना तसेच केंद्र शासन पुरस्कृत स्वयंसिद्धी योजना, लखपती दीदी यासारख्या योजनेतून महिला बचत गटांना मदत केली जाते. महिला बचत गटातील महिलांसाठी प्रदर्शन व मेळावे, महिला जाणीव जागृती कार्यक्रम राबविले जातात. तसेच महिला बचत गटांना वित्त सहाय्य मिळवून देण्यासाठी प्रस्तावाची छाननी करून ते प्रस्ताव राष्ट्रीय महिला कोष यांच्याकडे सादर केले जातात. त्याचबरोबर महाराष्ट्र शासनाच्या महिला आर्थिक विकास महामंडळाकडून काही बचत गटांना कर्जाच्या व अनुदानाच्या स्वरूपात आर्थिक मदत केली जाते.

3. नगरपरिषद प्रशासन संचालनालय:-

महानगरपालिका तसेच नगरपालिका क्षेत्रातील दारिद्र्य रेषेखालील तसेच मागासवर्गीय महिलांसाठी नगरपरिषद प्रशासन संस्थानालय स्थापन केले जातात. बचत गटातील महिलांना शासनाच्या सुवर्ण जयंती शहरी रोजगार व अशा अनेक योजनेच्या माध्यमातून स्वयंरोजगारासाठी कर्ज तसेच प्रशिक्षण सुद्धा दिले जाते.

4. स्थानिक स्वराज्य संस्था:-

ग्रामपंचायत पंचायत समिती जिल्हा परिषद यांच्यामार्फत बचत गटांना वेळोवेळी मार्गदर्शन प्रशिक्षण मेळावे बैठका घेऊन अधिकाऱ्यामार्फत उद्योजकामार्फत मार्गदर्शन मिळवून देण्यासाठी प्रयत्न केले जातात.

5. ग्रामीण विकास विभाग:-

ग्रामीण भागामध्ये दारिद्र्य रेषेखालील तसेच अपंग मागासवर्गीय महिला यांच्या आर्थिक व सामाजिक उन्नतीसाठी ग्रामीण विकास विभागाने स्वयंसहायता बचत गट स्थापन करण्याचा उपक्रम सुरू केलेला असून जिल्ह्याचे प्रकल्प संचालक व गटविकास अधिकारी तसेच स्वयंसेवी संस्था यांच्या माध्यमातून बचत गट स्थापन केले जातात.

शासकीय योजना:-

1. ग्रामीण भागातील दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींच्या गटात ग्रामविकास विभागाच्या ग्रामसेवक रोजगार योजनेत प्रकल्प संचालक जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा व गटविकास अधिकारी पंचायत समिती यांच्याकडून स्वयंरोजगारासाठी रुपये 10000/- रुपये अजून दिले जाते व त्यावर बँकेकडून 15000/- रुपये कर्ज असेल एकूण 25000/- रुपये खेळते भांडवल दिले जाते.
2. शहरी भागातील दारिद्र्यरेषेखाली लाभार्थ्यास आयुक्त तथा संचालक महानगरपालिका प्रशासन यांच्या सुवर्ण जयंती शहरी रोजगार योजनेत उपयुक्त महापालिका व मुख्याधिकारी नगरपालिका यांच्याकडून स्वयंरोजगारासाठी 15 टक्के परंतु कमाल रुपये 7500/- इतकी अनुदान शासनाकडून दिले जाते हे अनुदान राष्ट्रीय गीत बँकेतील जास्तीत जास्त कर्ज 50000/- वर दिले जाते.
3. शहरी भागातील व्यक्तींचा बचत गटास आयुक्त तथा संचालक महानगरपालिका प्रशासन यांच्या सुवर्ण जयंती शहरी रोजगार योजनेत उपयुक्त महानगरपालिका व मुख्य अधिकारी महानगरपालिका यांच्याकडून स्वयंरोजगारासाठी रुपये 1,25,000/- [50%] अनुदान दिले जाते व उर्वरित 50 टक्के रक्कम रुपये एक लाख 25 हजार राष्ट्रीयकृत बँकेमार्फत कर्ज स्वरूपात मिळते.
4. राष्ट्रीयकृत बँका गटाच्या बचतीच्या प्रमाणावर 1: 2 ते 1:4 या प्रमाणात टप्प्याटप्प्याने गटास कर्ज देतात.

5. स्टेट बँक ऑफ इंडिया बचत गटातील सदस्याला घर बांधण्यासाठी रुपये 50 हजार व भूखंड खरेदीसाठी 25000 कर्ज 7.75 टक्के व्याजदराने देते.
6. सहकारी बँक बचत गटाच्या बचतीच्या प्रमाणात म्हणजेच 1: 1 ते 1:4 या प्रमाणात व्यवसायासाठी कर्ज देतात.

महिला बचत गटाचे उद्दिष्टे:-

1. महिलांमध्ये काटकसर व बचतीचे सवय विकसित करणे.
2. महिलांच्या दैनंदिन गरजा तसेच उत्पादन उपक्रमासाठी अंतर्गत कर्ज पुरवठा करणे.
3. स्वयंसहाय्यता गटातील महिलांचा पर्यायाने गटाचा विकास करणे.
4. सामाजिक जबाबदारीची जाणीव महिलांना करून देणे.
5. महिला व बालविकासावर भर देणे.
6. महिला आर्थिक सक्षमीकरणावर भर देणे शासनाच्या विशेष योजनेचा लाभ प्राप्त करून देणे.
7. गटाच्या माध्यमातून साक्षरता अभियान सुरू करणे.
8. कुटुंब कल्याण योजनेचा पुरस्कार करणे.
9. बँका व ग्रामीण भागातील गरीब लोक यामध्ये निर्माण करणे.
10. महिलांच्या वैयक्तिक व आर्थिक अडचणी सोडवणे महिलांच्या आर्थिक विकासातील लोकसहभाग वाढवणे.

महिला बचत गटातील समस्या/अडचणी:-

1. महिलांना नवीन योजनेची माहिती मिळत नाही.
2. महिला सामाजिक समस्यांना तोंड द्यावे लागते.
3. दारिद्र्य रेषेखालील महिलांची गट खुल्या वर्गाचे वेगळे गट मागासवर्गीय लोकांची वेगळी गट अशी विभागणी केल्यामुळे महिलांमध्ये द्विश भावना निर्माण होते.
4. अशिक्षित महिलांना प्रशिक्षण देण्यात अडचणी येतात.
5. महिलांनी तयार केलेल्या मालाला बाजारपेठ उपलब्ध होत नाही.
6. महिलांना बँकेत गेल्यावर त्यांना व्यवस्थित माहिती पुरवली जात नाही
7. मिळणारी कर्ज अपुरी पडते एखादा व्यवसाय चालू करताना यंत्रसामुग्री खरेदीसाठी भरमसाठ पैसा लागतो.
8. महिला बचत गटामध्ये कौशल्याचा अभाव.

महिला बचत गट किंवा सक्षमीकरणासाठी पुढील उपाय:-

1. बचत गटातील महिलांनी तयार केलेल्या मालासाठी तालुक्याच्या ठिकाणी किंवा जिल्ह्याच्या ठिकाणी कायमस्वरूपी विक्री केंद्र सुरू करावे.
2. महिलांना बचत गटाचे महत्त्व त्याचे फायदे वेळोवेळी सांगावे.
3. महिलांमध्ये सातत्याने होणारे वाद मतभेद कमी करून त्यांच्यात एकता व एकात्मता निर्माण करावी.
4. कर्ज वितरण करताना सर्वांना सारखाच कर्ज पुरवठा करावा.
5. महिलांच्या विचार स्वातंत्र्यासाठी चर्चासत्रे संवाद परिसंवाद कर्ज पुरवठा विषयी मार्गदर्शन आयोजित करावे.
6. महिला बचत गटातील महिलांना शिस्तपीय बनवण्यासाठी नियमावली बनवावे.
7. बचत गटांमध्ये अंधश्रद्धा निर्मूलन आरोग्य विषयक शिक्षण विषयक माहिती देण्यासाठी कार्यक्रम आयोजित करावे.
8. प्रसार माध्यमातून बचत गटाविषयी कार्यक्रम प्रबोधन गीते आयोजित करावीत.
9. महिलांना रोजगार उभारण्यासाठी कौशल्यपूर्ण प्रशिक्षण देण्यात यावे.
10. यशस्वी महिला बचत गटांना प्रोत्साहन पर अनुदान देण्यात यावे.
11. महिला बचत गटांना औद्योगिक सहलीचे आयोजन करावे.
12. एका पेक्षा जास्त बचत गट एकत्र घेऊन तालुका, जिल्हा, राज्य पातळीवर त्यांच्या कौशल्याची देवाणघेवाण करावी.

महिला बचत गट निर्मितीचे फायदे:-

1. सावकारी कर्जाच्या तुलनेत अत्यंत कमी व्याजदर आर्थिक सहाय्य उपलब्ध होते त्यामुळे सदस्यांचा एकमेकांच्या अडचणी सोडवण्यास मदत होते.
2. सभासदांना अंतर्गत कर्ज पुरवठा अल्प व्याजदराने होतो.
3. सरकारच्या लोककल्याणाच्या विविध योजनांची माहिती होते.
4. संघटना होते व बचत आणि काटकसरीची सवय लागते.
5. बचत गटामुळे अचानक आलेल्या अडचणी सोडवण्यासाठी सावकाराकडून कर्ज घेण्याची गरज भासत नाही.
6. महिलांना बचत कर्ज घेणे व परतफेड करणे अशा आर्थिक व्यवहाराची माहिती होते व त्यामुळे त्यांना आत्मविश्वास वाढतो.
7. महिला आर्थिक दृश्य सक्षम होण्यास मदत मिळते.
8. महिला बचत गटामुळे देशाच्या आर्थिक विकासात महिलांचा सहभाग वाढतो.
9. त्वरित व सुलभितक कर्जपुरवठा होतो व सभासद नंबर शेतीची सवय लागते आणि बँकेचे व्यवहार माहीत होतात.

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred and Double Blind Peer Reviewed, Open Access

ISSN : 2230-9578 | Website: <https://jrdrv.org> Volume-18, Issue-6(A) June-2026

संदर्भ सूची

1. विविध महाराष्ट्र शासनाच्या वेबसाईट
2. लोकराज्य मासिक
3. ग्राम विकासाची दिशा आणि पंचायत राज प्रशासन (2005)
4. दैनिक वृत्तपत्रे-लोकसत्ता सकाळ महाराष्ट्र टाईम लोकमत
5. महिला व बालविकास विभागाची अधिकृत वेबसाईट